

РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРИРОДНОЇ МОНОПОЛІЇ
В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬREGULATION OF THE NATURAL MONOPOLY MARKET
IN THE CONDITIONS OF THE KNOWLEDGE ECONOMY

Ліберальний характер економіки знань генерує дискусії щодо доцільності існування природних монополій, проте сьогодні майже відсутні гіпотези щодо трансформації цих ринків в умовах економіки знань, що свідчить про актуальність статті і важливість викладених досліджень. Метою роботи є розробка механізму державного регулювання ринку природної монополії з урахуванням специфічних рис зовнішнього середовища економіки знань. У дослідженні розглянуто підходи до визначення природної монополії. сформульовано власне тлумачення дефініції, окреслено риси економіки знань та цифрової економіки, надано авторське визначення економіки знань, сформульовано специфічні риси зовнішнього середовища економіки знань, розроблено механізм державного регулювання діяльності природних монополій у вказаних умовах.
Ключові слова: природна монополія, економіка знань, ринок, розвиток, регулювання, механізм.

The next breakthrough of today's era is based on the transition to a new type of organization of social production, namely Industry 5.0. This transition should be ensured by the knowledge economy. The liberal nature of the knowledge economy generates discussions about the expediency of the existence of natural monopolies. The work revealed that today the majority of research in the field of natural monopolies is devoted to the study of their origin, essence, classification, and regulation methods. However, there are almost no hypotheses regarding the transformation of these markets in the conditions of the knowledge economy. This fact indicates the relevance of the article. The purpose of the article is to develop a mechanism for state regulation of the natural monopoly market, taking into account the specific features of the external environment of the knowledge economy, in particular: the expansion of state cooperation; the growing influence of science on the formation of socio-economic relations; the accelerated exchange of knowledge in the global space; a high level of public control over public spending; formation of global information space; easy mobility of highly qualified workforce and labor concentration in large cities; increasing the knowledge intensity of products, intellectualization of processes; partial deprivation of the economy of limited resources; the possibility of mastering sales in various regional markets; the possibility of minimizing transaction costs. The study examines the approaches of various authors to the definition of natural monopoly; own interpretation of this definition is formulated; the characteristic features of the knowledge economy and the digital economy are outlined; the author's definition of the concept of knowledge economy is provided; specific features of the external environment of the knowledge economy were formulated based on the identification of the elements of the knowledge economy; a mechanism of state regulation of the activity of natural monopolies has been developed under the specified conditions. The following methods were used in the research process: analysis and synthesis, statistical, economic and comparative analysis.

Key words: natural monopoly, knowledge economy, market, development, regulation, mechanism.

УДК 658.115.31:351:339.137.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-27>

Болгов В.Є.¹

к.е.н., доцент, доцент кафедри,
Державний торговельно-економічний
університет

Ахновська І.О.²

к.е.н., доцент, доцент кафедри,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса

Bolhov Vladyslav

State University of Trade and Economics

Akhnovska Inna

Vasyl' Stus Donetsk National University

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасних умовах розвитку економічної думки та вдосконалення економічних відносин, які перебувають в умовах посилення як внутрішньої, так і зовнішньої конкуренції, все більшого значення набуває дискусія, що точиться навколо природних монополій, особливо в умовах розвитку середовища економіки знань. Вивчення цієї теми і пошук оптимальних підходів до регулювання ринків з такою формою організації набувають загальнодержавного значення, що забезпечуватиме сприяння високим темпам розвитку національних економік.

Сьогодні світ стоїть на межі чергового зламу епох: переходу до нового типу організації суспільного виробництва, а саме Індустрії 5.0, що має забезпечити економіка знань. Варто зазначити, що безпосередній перехід до Індустрії 5.0 потребуватиме ретельного дослідження ринків з природною монополією і розробки механізму регулювання їх діяльності, що говорить про актуальність дослідження. Проте, слід зауважити, що в науковій

спільноті існують деякі дискусійні положення, які потребують подальшого дослідження та обґрунтування або спростування: по-перше, ототожнення економіки знань і цифрової економіки; по-друге, погляд на універсальність механізму регулювання природних монополій, що не потребує якихось змін та врахування факторів впливу нового середовища; по-третє, думка, що поглиблення переходу до Індустрії 5.0 призведе до втрати підґрунтя існування природних монополій і навіть їх зникнення. Також зазначимо, що сама форма організації соціально-економічних відносин в умовах економіки знань матиме максимально ліберальний характер, тому ця проблема є доволі актуальною та притягує увагу багатьох науковців – як вітчизняних, так і закордонних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед дослідників цієї теми особливо варто відзначити такі наукові праці: Базилевич В.Д. і Филюк Г.М. [2] присвятили свою роботу вивченню сутності явища природних монополій; Швед О.М. [12] спрямувала своє дослідження на вивчення

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0631-302X>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9731-3801>

особливості формування і регулювання ринку постачання природного газу в Україні, як одному з яскравих прикладів природної монополії; Тіроль Ж. [9] значну увагу своїх досліджень присвятив розробці моделі антимонопольного регулювання, а саме природних монополій на користь виробників товарів і послуг, а не їх кінцевих споживачів; Орлова О. [5] проаналізувала нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів природних монополій на сучасному етапі та визначила основні напрями його вдосконалення; Савко О.Я. [9] вивчає сутність, причини виникнення та наслідки функціонування природних монополій; Шапуров О.О. [11] аналізує основні фінансові аспекти діяльності природних монополій та встановлює сучасний вектор їх економічного розвитку. Вище вказані фахівці ґрунтовно вивчали та висвітлювали свій предмет спостереження, однак, жодне з досліджень не враховувало специфічні риси зовнішнього середовища економіки знань, що впливає на формування механізму їх регулювання. Цей факт говорить про актуальність статті і важливість викладених досліджень.

Формулювання цілей статті. У процесі дослідження висунуто гіпотезу, що економіка знань наповнює новим змістом наявні соціально-економічні відносини, що вимагає при розробці механізму державного регулювання природних монополій обов'язкового врахування специфічних рис зовнішнього середовища економіки знань. Мета статті полягає у розробці механізму державного регулювання ринку природної монополії в умовах економіки знань, що на відміну від інших враховує специфічні риси зовнішнього середовища економіки знань, зокрема: розширення співробітництва держави, зростання впливу науки на формування соціально-економічних відносин, пришвидшений обмін знаннями у глобальному просторі, високий рівень суспільного контролю за державними витратами, формування глобального інформаційного простору тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки

спостерігається постійне зростання кількості підприємств, що відносяться до природних монополій (рис. 1). Так, за останні 5 років кількість підприємств природних монополій зросла майже в 2 рази.

В умовах економіки знань складним і важливим завданням є регулювання природних монополій, оскільки в форматі V промислової революції зникатимуть концентрації в класичних галузях природної монополії, але з'являтимуться нові. Перед тим, як перейти до формування механізму регулювання природних монополій в умовах економіки знань, необхідно чітко окреслити сутність цієї форми організації ринкових відносин. Для цього розглянемо підходи різних авторів до визначення вказаної дефініції (табл. 1).

Як видно з табл. 1, у фаховому середовищі відсутня єдність у поглядах на тлумачення сутності природної монополії. Це не дивно, бо до переліку галузей з функціонуванням природної монополії входять різноманітні галузі зі своїми особливостями. Аналізуючи наявні тлумачення цієї дефініції, пропонуємо власне бачення поняття «природна монополія» – це форма організації ринку, яка виникає на основі використання унікального ресурсу, за потреб великих капіталовкладень, за наявності ефекту масштабу, коли одне підприємство може ефективніше та обґрунтовано забезпечити виробництво та надання унікального товару чи послуги на цьому ринку, що обумовлює високий рівень ринкової влади цього підприємства. Відповідно до мети статті, нашим завданням є розробка механізму регулювання природних монополій в умовах економіки знань, увійти до якої намагаються всі країни, що прагнуть забезпечити сталий економічний розвиток в майбутньому. Виходячи з цього, доцільним є розгляд сутності, складових та особливостей формування економіки знань з метою формулювання її впливу на регулювання природних монополій.

Сьогодні однією з основних тенденцій розвитку суспільства є проникнення знань та інформаційних технологій в усі сфери людської діяльності,

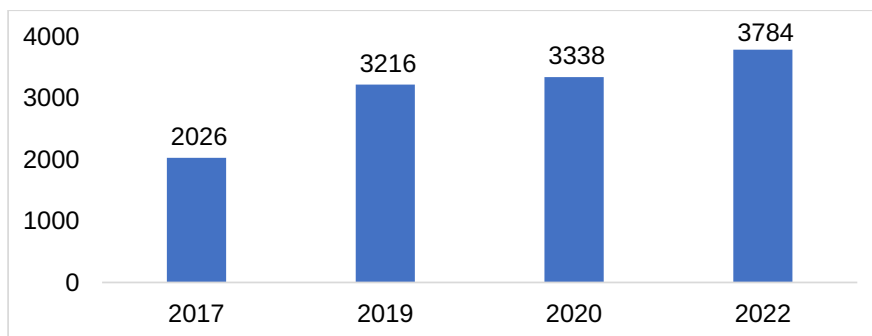

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів природних монополій в Україні в 2017–2022 рр., одиниць

Джерело: систематизовано авторами за [6]

Визначення поняття «природна монополія»

Автори	Сутність визначення
Базилевич В.Д., Филюк Г.М.	Група ринків, де реальна, здорова конкуренція неможлива чи неефективна, внаслідок чого природним для них стає високий ступінь монополізації
Венгер В.	Ринкова інфраструктура, що за наявного рівня науково-технічного прогресу надає специфічні послуги, використовуючи мережеву організацію виробництва, характеризується високими постійними витратами, тому виникає необхідність зосередження виробництва в одного виробника
Савко О.Я.	Суб'єкт господарювання, діяльність якого підлягає державному регулюванню у зв'язку з виробництвом чи наданням суспільно важливих товарів та послуг в умовах небажаної конкуренції або її відсутності
Шапуров О.О.	Стратегічний суб'єкт господарювання, який створює громадські суспільні продукти та послуги, має особливу інфраструктуру та обмежені можливості функціонування, визначені відповідним державним регулятором ринку
Т. діЛоренцо	Суб'єкт державного сектору який створений шляхом змови чиновників з певними бізнесменами
Швед О.М.	Природні монополії можна вважати атрибутом сучасної економічної системи, що активно розвивається у результаті світових глобальних процесів та науково-технічного прогресу, інноваційним рішенням
Тіроль Ж.	Підприємство з високим рівнем концентрації, яке саме може оцінити, який метод регулювання ціни забезпечить ефективність його функціонування і сприятиме економічній безпеці країни
Стадницький Ю.І., Загородний А.Г., Кривуцький В.В.	Вид господарської діяльності, що за наявного рівня НТП, цін ресурсів і попиту характеризується істотним ефектом масштабу й функціонує лише за умови законодавчого захисту від конкуренції

Джерело: систематизовано авторами за [2; 3; 4; 7; 8; 11; 12]

через що неможливо не враховувати ці зміни у зовнішньому середовищі функціонування природної монополії. На зміну постіндустріальному суспільству приходить економіка знань, під якою пропонуємо розуміти етап розвитку інституціональної економіки, де основними ресурсами є знання, інтелект, навички та інформація, основним фактором виробництва є людський капітал, метою стає досягнення стійкого економічного розвитку. Слід зазначити, що економіка знань (економіка, що базується на знаннях, індустрія інтенсивних знань, суспільство знань, знаннева економіка) за своєю сутністю і характеристиками не є тотожною цифровій економіці (інформаційній економіці, диджитал-економіці, цифровому суспільству, інформаційному суспільству). Так, Ханін І., Поляков М., Білозубенко В. [10] наголошують на тому, що у наукових дискусіях перетинаються концепції економіки знань і цифрової економіки, оскільки обидві почали використовуватись для розробки національних і міжнародних стратегій; автори визначають точки дотику економіки знань і цифрової економіки та роблять висновок, що цифрова економіка сприяє побудові економіки знань: цифровізація передбачає створення нових форм організації науково-технічної, освітньої та інноваційної діяльності; ІКТ дозволяють створити новий простір економічної активності, коли змінюється і виробництво, і споживання; у контексті становлення економіки знань виникає

широкий спектр сервісів, орієнтованих на сферу знань. Отже, якщо в економіці знань основними ресурсами є знання, інтелект, навички та інформація, то в цифровій економіці – технологія обробки інформації; основною рушійною силою розвитку економіки знань є креатив, в той час як цифрової економіки – інновації в сфері віртуалізації. Основні характеристики економіки знань і цифрової економіки наведено на рис. 2. Основними елементами економіки знань є: по-перше, відмова від економіки винищення та експлуатації природи; по-друге, знання в якості головного економічного ресурсу; по-третє, максимально вільний доступ до інформації та знань; четверте, переважання у структурі економіки сфери послуг та перехід вертикально інтегрованих структур до мережевих організацій. Таким чином, економіка знань передбачає максимальну лібералізацію соціально-економічних відносин, що не може не впливати на механізм регулювання природних монополій.

Як зазначають Шраменко О., Полякова О. [13] в економіці знань виробничі відносини поступово наповнюються новим змістом, стаючи усе більше усупільненими, а держава бере участь у формуванні економіки знань в якості головного спонсора фундаментальної науки. Оскільки філософія економіки знань передбачає посилення значення самоврядування, самоорганізації та лібералізації економічних відносин на фоні загальної децентралізації, відповідно, зміна філософії виробництва

Рис. 2. Характерні риси економіки знань і цифрової економіки [1]

Джерело: систематизовано авторами

товарів та послуг в умовах економіки знань передбачає посилення конкуренції та зменшення монополій на різних ринках. Однак, не дивлячись на те, що V промислова революція, як передумова розвитку економіки знань, стимулюватиме посилення конкурентної боротьби у всіх сферах людської діяльності та послаблюватиме умови для появи монополій у класичних галузях, виникає можливість їх появи у сферах, де інтелектуальна власність і знання відіграють ключову роль і є основним економічним ресурсом. Таким чином, у сучасних умовах формується нове середовище економіки знань, що мають враховувати у своїй діяльності всі суб'єкти господарювання.

Специфічними рисами зовнішнього середовища економіки знань є: по-перше, розширення співробітництва держави з бізнесом у сфері ініціювання розробки та освоєння інновацій; по-друге, зростання впливу науки на формування соціально-економічних відносин у суспільстві; по-третє, швидкий обмін знаннями у глобальному просторі; четверте – високий рівень суспільного контролю за державними витратами; п'яте – формування глобального інформаційного простору; шосте – легка мобільність висококваліфікованої

робочої сили та концентрація праці у великих містах; сьоме – підвищення наукомісткості продукції, інтелектуалізація виробничих, економічних та соціальних процесів; восьме – часткове позбавлення економіки обмеженості ресурсів; дев'яте – можливість опанування збутом на різноманітних регіональних ринках, що продовжує ЖЦТ і дозволяє отримувати більшу економію на масштабі; а також можливість мінімізації транзакційних витрат. Можемо стверджувати, що регулювання природних монополій в умовах економіки знань (рис. 3) є важливою задачею, оскільки ці ринки можуть здаватися ефективними з економічної точки зору, але підприємства на них схильні зловживати своїм становищем і завдавати шкоди споживачам та інноваціям. Механізм регулювання ринку природної монополії в умовах економіки знань, який включає етапи, принципи, методи, нормативно-правову базу та завдання державного регулювання діяльності природних монополій сприяє досягненню цілей сталого розвитку національної економіки, захисту інтересів споживачів та забезпеченню їх якісними продуктами, а також гарантуванню підприємству ефективності господарської діяльності.

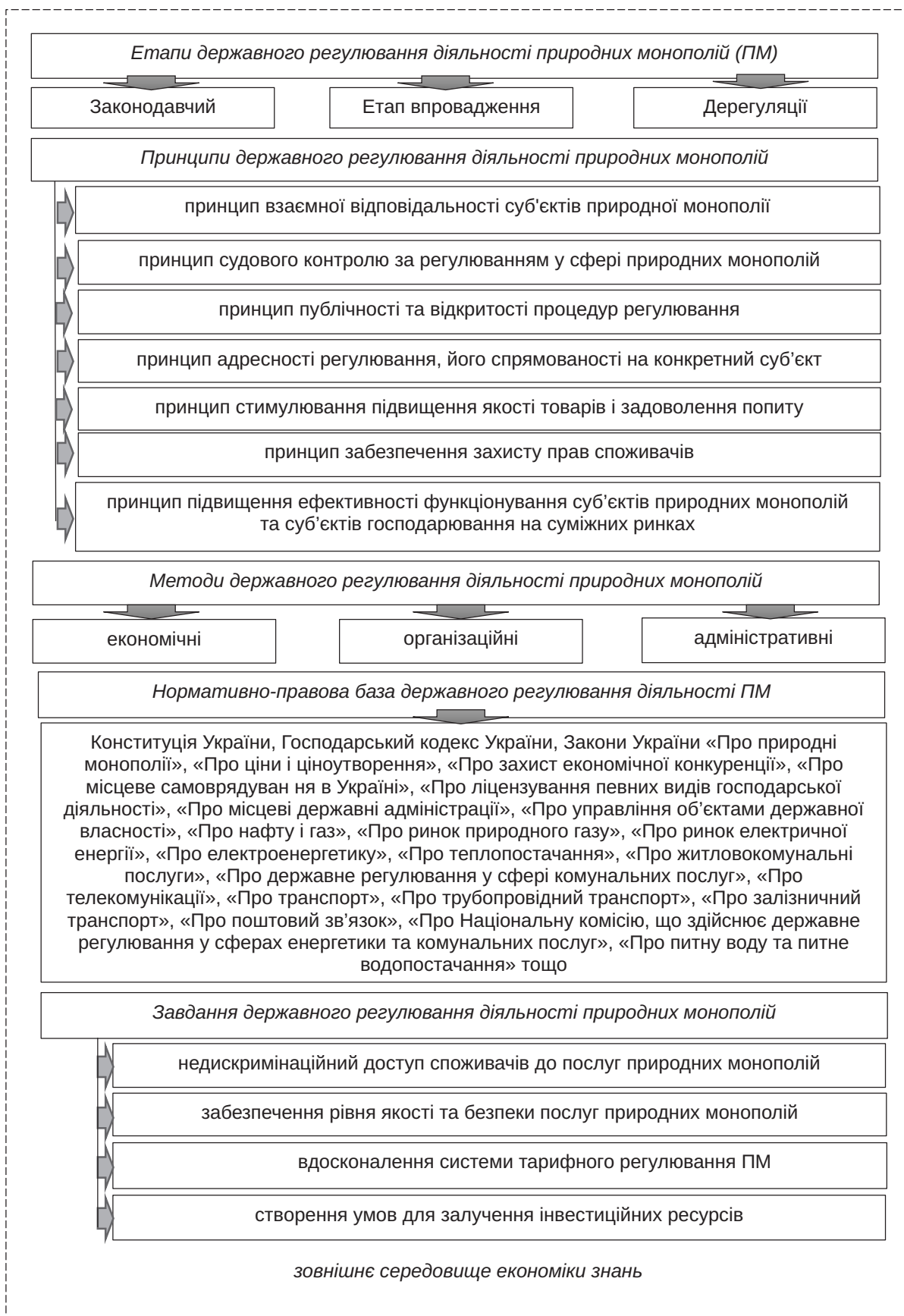

Рис. 3. Механізм регулювання природних монополій в умовах економіки знань

Джерело: систематизовано авторами

Висновки. Сучасні тенденції економічних відносин характеризуються подальшим розвитком конкуренції, отже наявність ринків з монополією викликає все більше дискусій і суперечок. Вважаємо, що лібералізація економічних відносин, до якої підштовхує економіка знань, не призведе до повного зникнення природних монополій, але в парадигмі ліберальних змін відбудеться пом'якшення державного контролю та методів регулювання їх діяльності, що потребуватиме формування механізму, який враховуватиме специфічні риси зовнішнього середовища економіки знань. Важливо наголосити, що регулювання монополії в економіці знань потребує збалансованого підходу, наступний потужний контроль може блокувати інновації, тоді як недостатній контроль може сприяти зловживанню монополією становищем. Забезпечення справедливої конкуренції та підтримка інноваційних підприємств є ключовими моментами для забезпечення сталого розвитку національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ахновська І., Болгов В. Управління людським капіталом бізнес-спільноти в умовах економіки знань. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-64>
2. Базилевич В.Д., Филіук Г.М. *Природні монополії*: монографія. Київ, Знання, 2006. 367 с.
3. Венгер В. *Організаційно-економічний механізм регулювання цін у природних монополіях* [Автореф. дис. канд. екон. наук, Ін-т економіки та прогнозування НАН України]. Київ, 2005. 22 с.
4. DiLorenzo T. The Myth of Natural Monopoly. *The Review of Austrian Economics*, 1996. № 2. С. 43–58.
5. Орлова О. Правові засади функціонування суб'єктів природних монополій. *Підприємництво, господарство і право*, 2021. № 4. С. 99–103.
6. Зведений перелік природних монополій 2023. *Антимонопольний комітет України*. URL: <https://amcu.gov.ua/napryami/konkurenciya/arhiv-zvedenogo-pereliku-prirodnih-monopolij/zvedenij-perelik-prirodnih-monopolij-2023>
7. Савко О.Я. Дослідження умов функціонування природних монополій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*, 2019. Том. 30 (69), № 2. С. 160–163.
8. Стадницький Ю.І., Загородний А.Г., Кривуцький В.В. *Державне регулювання діяльності природних монополій*: Монографія. Львів, Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2008. 224 с.
9. Tirole J. Overcoming adverse selection: How public intervention can restore market functioning. *American Economic Review*. 2012. № 102. Р. 29–59.
10. Ханін І., Поляков М., Білозубенко В. Про співвідношення концепцій економіки знань і цифрової економіки у формуванні нової парадигми розвитку світового господарства. *Проблеми економіки*, 2018. № 2 (36). URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-2_0-pages-38_43.pdf

11. Шапуров О.О. Сучасний стан природних монополій: категоріальний базис та фінансовий аспект. *Електронне фахове видання Ефективна економіка*, 2020. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7791>

12. Швед О.М. *Управління розвитком послуг газопостачання побутовим споживачам* [Шрамченко О.М., Полякова О.М. Державне регулювання природних монополій в умовах глобальної економіки та розвитку науково-технічного прогресу. *Економіка і суспільство*. 2018. № 16. С. 226–232. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/35.pdf

REFERENCES:

1. Akhnovska I., & Bolgov V. (2023). Upravlinnia liudskym kapitalom biznes-spilnoty v umovakh ekonomiky znan [Management of human capital of the business community in the conditions of the knowledge economy]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society], (52). URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2590>
2. Bazilevich V.D., & Filyuk H.M. (2006). Pryrodni monopolii: monohrafiia [Natural monopolies]. Kyiv, 367 p.
3. Wenger V. (2005). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm rehuliuвання tsin u pryrodnykh monopoliiakh [Organizational and economic mechanism of price regulation in natural monopolies]: autoref. thesis Ph.D. economy Sciences: spec. 08.02.03. Kyiv, 22 p.
4. DiLorenzo, T. (1996). The Myth of Natural Monopoly. *The Review of Austrian Economics*, 9, № 2, 43–58.
5. Orlova, O. (2021). Pravovi zasady funktsionuvannya subiektiv pryrodnykh monopolii [Legal principles of the functioning of subjects of natural monopolies] *Pidpryiemnytstvo, gospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law], no. 4, pp. 99–103.
6. Kitsoft. (n.d.). Antimonopoly Committee of Ukraine – Consolidated list of natural monopolies 2023. URL: <https://amcu.gov.ua/napryami/konkurenciya/arhiv-zvedenogo-pereliku-prirodnih-monopolij/zvedenij-perelik-prirodnih-monopolij-2023>
7. Savko O.Ja. (2019). Doslidzhennia umov funktsionuvannya pryrodnykh monopolii [Investigation of the conditions of functioning of natural monopolies]. *Vcheni zapiski Tavrijs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V. I. Vernads'kogo. Serija : Ekonomika i upravlinnja* [Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Economics and management], vol. 30(69), no. 2, pp. 160–163.
8. Stadnytskyi Yu.I., Zagorodnyi A.H., & Kryvutskyi V.V. (2008). Derzhavne rehuliuвання diialnosti pryrodnykh monopolii: monohrafiia [State regulation of natural monopolies: monogr]. Lviv, National Lviv Polytechnic University, 224 p.
9. Tirole J. (2012). Overcoming adverse selection: How public intervention can restore market functioning. *American Economic Review*, 102, 29–59.
10. Khanin I., Polyakov M., & Bilozubenko V. (2018). On the Relationship between the Concepts of the Knowledge Economy and the Digital Economy in the Formation of a New Paradigm for the Development of the World Economy. *Problems of the economy*, № 2 (36). URL:

https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-2_0-pages-38_43.pdf

11. Shapurov O.O. (2020). Suchasnyi stan pryrodnykh monopolii: katehorialnyi bazys ta finansovyi aspekt [Current state of natural monopolies: categorical basis and financial aspect]. *Elektronne fak-hove vydannia Efektyvna ekonomika* [Electronic specialist publication Efficient Economy], 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7791>

12. Shved, O.M. (2021). Upravlinnia rozvytkom posluh hazopostachannia pobutovym spozhyvacham [Management of the development of gas supply ser-

vices to household consumers]. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 051. Ivano-Frankivsk. 212 p.

13. Shramenko O.M., & Polyakova O.M. (2018). State regulation of natural monopolies in global economy and in terms of development of scientific and technical progress [Derzhavne rehuliuвання pryrodnykh monopolii v umovakh hlobalnoi ekonomiky ta rozvytku naukovo-tekhnichnoho prohresu]. *Economy and society* [Ekonomika i suspilstvo], № 16, pp. 226–232. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/35.pdf